

„Kadakasaksluse“ mõiste sõdadevahelise Eesti avalikus arvamuses

Triin Tark, Olev Liivik*

Ärkamisajast saati oli saksastumine ja sakslaste moodi käitumine Eestis taunitud nähtus. Alates Jakob Hurda kõnedest kuni sakslaste ümberasumiseni välja leiti ikka ja jälle põhjust sel teemal kriitiliselt sõna võtta. Eriti ilmekad on seejuures rahvakirjanik A. H. Tammsaare sõnad: „Või on kogu Baltimaal kuskil mõni sakslane või venelane, kes oleks armastuse pärast reetnud oma isamaa, oma emakeele või rahvuse? Ei, ei, mu armsad, seda suudame ainult meie, Baltimaa päriselanikud.“¹ Tammsaare kirjeldatud teguviisi tähistamiseks kasutati aja jooksul üha rohkem juba varauusaegsete algetega „kadakasaksluse“² mõistet, mille populaarsus jättis mulje, justkui oleks ka nähtus, mida selle mõistega tähistati, üha laiemalt levinud. Samas ei olnud ühiskonnas ühtset arusaama sellest, kes on „kadakasakslased“, kes täielikult saksastunud ja kes eestlased.³

Ehkki kohati on tegu ka tänapäeval populaarse mõistega, ei ole eriti tähelepanu pööratud sellele, millised olid selle mõiste tähendused ja kasutuskontekstid minevikus ning kas see sõna on olnud nii ühemõtteliselt selge sisuga, nagu esmapilgul näib. Siinkirjutajad on just „kadakasaksluse“ mõiste kasutuskontekstidele tuginedes varem käsitlenud rahvuse reetmise küsimust Eesti sõdadevahelise iseseisvusperioodi ajakirjanduses.⁴ Vastava artikli kirjutamise käigus selgus, et „kadakasaksluse“ mõistet kasutati väga sageli, erinevates seostes ja kõikvõimalikel puhkudel, mistõttu see omandas ebamäärase ja laialivalguva tähenduse. Siinses artiklis kaardistatakse üldistavalt ja ühelegi spetsiifilisemale teemale keskendumata „kadakasaksluse“ mõiste kasutuskontekste ja arusaamu selle sõnaga tähistatud nähtuse olemusest sõdadevahelise Eesti avalikus arvamuses, tuginedes suuresti varasema artikli jaoks tehtud uurimistöole. Ühtlasi püütakse selgitada, miks see mõiste toona niivõrd populaarseks kujunes.

Artikkel põhineb peamiselt sõdadevahelisel ajal ajakirjanduses avaldatud tekstidel, mis on tuvastatud digiteeritud ajalehtede andmebaasist. Seejuures ei ole välja valitud ühtegi konkreetset väljaannet ja tekstide valim on moodustunud täielikult märksõnaotsingu abil. Ajakirjandust on järgnevalt käsitletud kui avaliku arvamuse peeglit, kuivõrd esiteks oli „kadakasaksluse“ teema esil järjepidevalt kõikvõimalikes väljaannetes ja mõjutas seega märkimisväärselt lugejate ühiskonnataju. Teiseks olid ajakirjanduse sihtmärgiks valitud „kadakasaks-

* Triin Tark (1988), MA, Tartu Ülikool, doktorant, triint11@gmail.com; Olev Liivik (1975), PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn, olev.liivik@mnemosyne.ee

¹ A. H. Tammsaare. Ma armastasin sakslast. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964, lk. 34.

² Etümoloogia kohta vt. lähemalt nt. P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln, Viin: Börlau, 1973, lk. 413–416; H. Rätsep. Pahupidi kadakasaksad: Rahvaetümoloogiaid eesti keelest. – Oma Keel 2012, nr. 2, lk. 11–12.

³ Vrd. nt. K. A. Hindrey. Kadakaprobleem? – Rahvaleht, 12.02.1940, lk. 2.

⁴ Siinne artikkel ongi suuresti ümber töötatud ja täiendatud versioon varem avaldatud artiklist: T. Tark, O. Liivik. Nationalismus und die „Wacholderdeutschen“: Das Thema des Verrats an der Nation in der estnischen Presse der Zwischenkriegszeit. – Nordost-Archiv 2017, vol. 26, lk. 126–151.

lased“ selline inimrühm, kellega võrdlemisi homogeense rahvastikuga Eestis⁵ suurem osa inimesi isiklikult kokku ei puutunud ning seega olid nende arvamused ja hoiakud tugevalt mõjutatud sellest, millist infot saadi just ajakirjandusest. Ning lõpuks kirjutasid ajalehtedele mitte ainult kutselised ajakirjanikud, vaid ka kirjasaatjad, mistõttu olid esindatud ka hääled väljastpoolt ajakirjandusringkondi.

Saksastumine Eesti ühiskonnas enne ja pärast iseseisvumist

Aastasade jooksul oli eestlaste sotsiaalne tõus Eesti- ja Liivimaal mõeldav vaid sakslaste sekka assimileerumise kaudu. Seisusepiiri murdnud inimeste keelevahetus ja põlvkondade jooksul täielikult saksakeelse elanikkonna hulka sulandumine oli loomulikuks ja iseenesest-mõistetavaks peetud nähtus. Pärisorjuse kaotamine muutis sellised arengud oluliselt levinumaks, sest esimest korda terendas talupoegadele reaalne väljavaade oma seisusest väljarebelemiseks. Edasipüüdlikumad hakkasid pöörama suurt tähelepanu oma lastele korraliku hariduse andmisele, mis oli tollal mõistagi saksakeelne. Talupoja päritolu koolitatud noored aga hakkasid mõisates üle võtma ameteid, mis seni olid olnud sakslaste pärusmaa (mõisavalitseja, viinapõletaja, metsaülem-metsavaht, jääger jne.).⁶ Rahvusliku liikumise suurkuju, aga samas ka ise saksakeelsest perest pärit Heinrich Rosenthali mälestuste järgi oli saksa keele igapäevane kasutus 19. sajandi kesksajal märgiks haritusest, samas kui eesti keelt kõnelnud harimata talupojad.⁷

Senine praktika hakkas aeglaselt muutuma alates 19. sajandi teisest poolest seoses eestlaste ärkamisaja ja rahvusliku eneseteadvuse tõusuga. Ehkki ümberrahvastumine toimus ka seejärel järjepidevalt, muutus see nüüdsest üha enam valikute küsimuseks. Samal ajal kui jätkuvat ümberrahvastumist soodustas linnastumine ja üha enamate eesti päritolu isikute ligipääs kõrgharidusele, hakkas senine saksastumistrend mõnevõrra taanduma ja tegema ruumi „juurte juurde“ tagasipöördumisele. Järjest rohkem hakkas esmalt haritlaste seas levima nähtus, mida Ea Jansen on kirjeldanud kaksikidentiteedina. Eesti päritolu haritlased suhtlesid kodus ja omavahel saksa keeles ning eesti keelt tarvitati vaid harvadel juhtudel. Jansen toob iseloomuliku näitena välja Eesti Üliõpilaste Seltsi, mille liikmed hoolimata organisatsiooni ilmselgelt rahvuslikest algetest ja eesmärkidest suhtlesid omavahel veel 19. sajandi lõpukümnenditel saksa keeles.⁸ Teine ilmekas näide on eesti rahvuseepose „Kalevipoeg“ autor ja rahvusliku liikumise suurkuju Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes oli küll eestlasena sündinud, kuid pidi hilisema saksakeelses keskkonnas kasvamise tõttu alles täisealisena eesti keele uuesti omandama.⁹ Ning juba mainitud Heinrich Rosenthalgi käis läbi sarnase arengutee.

Sajandivahetuse paiku alanud saksastumise mõningane taandumine oli seotud sellega, et seda hakati haritlaskonnas üha enam taunima. Ärkamisajal välja kujunenud negatiivne suhtumine igasugusesse ümberrahvastumisse jäi püsima ka iseseisvusaastatel. Tunnistades küll ühelt poolt põhiseaduse tasandil igäühe õigust oma rahvust ise määrata, püüdis noor Eesti Vabariik samal ajal teiselt poolt arvatavalt jätkuvat ümberrahvastumist takistada eelkõige kooliseaduste kaudu, mille tuumaks oli idee emakeelse, s. t. rahvuskeelse hariduse

⁵ Eestlased moodustasid rahvastikust vastavalt 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduse andmetele peaaegu 90%. Vt. lähemalt: 1922. a. üldrahvalugemise andmed. Vihk I. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1924, lk. 31; Rahvastiku koostis ja korteriolud: 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk II. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1935, lk. 47.

⁶ E. Jansen. Sotsiaalne mobiilsus ja rahvuslik identiteet. – Acta Historica Tallinnensia 2003, vol. 7, lk. 21.

⁷ H. Rosenthal. Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel: mälestusi aastatest 1869–1900. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk. 24.

⁸ E. Jansen. Sotsiaalne mobiilsus ja rahvuslik identiteet, lk. 19–20.

⁹ K. Taal. Eesti keele küsimus Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetuses. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016, Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk. 30–46.

kohustuslikkusest.¹⁰ Ka rahvuskuuluvus kui selline oli vaikimisi kohustuslik, olles muu hulgas kantud isikutunnistusse.

Üksikisikute jaoks oli rahvuse formaalne määratlemine uus nähtus ja see tekitas hulgaliselt segadust nii isikutunnistuste omanike kui ka dokumente välja kirjutanud ametnike seas. Kooliseadused omakorda tingisid kohati pragmaatilise kaalutluse formaalse rahvuskuuluvuse valikuks. Nii pole ime, et 1920. aastate jooksul tekkis rohkem kui 1500 inimesel soov või vajadus oma isikutunnistuse rahvusemärget muuta. Nende hulgas oli enim neid, kes soovisid ametlikult saada sakslasteks, mis avalikkuse silmis justkui kinnitas saksastumise jätkuvat elujõulisust. Nõnda tegi kodanike huvi oma rahvust muuta ka Eesti valitsuse juba varakult valvsaks. Viidates vajadusele ära hoida põhiseadusliku õiguse kuritarvitusi, kehtestas siseminister Karl Einbund (Kaarel Eenpalu) 1921. aasta kevadel määruse, millega sätestati, et rahvuse määramine võib sündida ühekordselt ning rahvuse deklaratsioon, mis oli tehtud pärast põhiseaduse jõustumist, pidi olema lõplik.¹¹ Nii avanes võimalus rahvuse muutmiseks, juhul kui siseminister luges taotlust põhjendatuks, neil isikutunnistustel, mis olid väljastatud enne põhiseaduse jõustumist 21. detsembril 1920. Ent praktikas muudeti rahvusemärget üsna sageli ka nendes isikutunnistustes, mis olid väljastatud pärast seda tähtaega.

Taotluste hulk rahvuse muutmiseks kasvas märgatavalt pärast Saksa Kultuuroomavalitsuse loomist 1925. aastal. Siseminister andmetel rahuldati aastail 1925–1928 üle 1300 taotluse rahvuse muutmiseks isikutunnistusel, kusjuures ainuüksi 1925. aastal esitati 1076 taotlust, millest 1024 rahuldati.¹² Siiski kasvatas rahvusemärget muuta soovinute hulk märkimisväärselt ka eitavate vastuste hulka. Paljud, kellele oli vastatud keeldumisega, ei leppinud siseminister otsusega ja kaebasid viimase kohtusse.¹³ Ehkki peaaegu kõik kohtuasjad lõppesid kaebajate võiduga, kujunes omas ajas rohkelt viidatud pretsedendiks 1927. aasta lõpus Ernst Lindemanni kaasuses vastu võetud otsus, millega tunnistati igasugused piirangud rahvuse vahetamisele põhiseadusevastaseks.¹⁴

Kohtuasjade mõjul hakati arvatavasti peamiselt siseminister Jaan Hünersoni isiklikul initsiatiivil¹⁵ 1928. aasta sügisel Riigikogu üldkomisjonis menetlema rahvuse muutmise seaduse eelnõu, mis pidanuks takistama eestlastel rahvusliku kuuluvuse muutmist, aga oleks säilitanud võimaluse vähemusrahvustel muutuda seaduse silmis eestlasteks.¹⁶ Komisjoni koosolekul toimunud tuliste vaidluste käigus toodi ühelt poolt välja, et rahvus on objektiivne nähtus, mille määravad keel ja rassitunnused, ent teiselt poolt leiti, et eelnõu järgi nõutaks tõendeid rahvuse kohta vaid vähemusrahvuste hulka kuuluda soovijatel, samas kui eestlasteks oldaks valmis tunnistama kõik soovi avaldanud ka juhul, kui nad eesti keeltki ei oska. Statistikale tuginedes esitati arutelude käigus ka retooriline küsimus, kas ligikaudu 800 rahvust vahetanud eestlase pärast on tõepoolest vaja piiravat seadust.¹⁷ Lõpuks arvati eelnõu menetlusest välja ja alates 1930. aastast võeti segaduste vältimiseks kasutusele uued, ilma rahvusemärket isikutunnistused.

Rahvusemärkest loobumine isikutunnistustelt ei likvideerinud siiski rahvuse määramisega kaasnenud probleeme lõplikult. Konstantin Pätsi riigipööre tõi kaasa uued ja seninägematud

¹⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus, 15.06.1920. – Riigi Teataja 1920, nr. 113/114, lk. 898; Eesti Ajutise Valitsuse ajutised määrused koolide kohta, 02.12.1918. – Riigi Teataja 1918, nr. 5, lk. 3–4; Avalikkude algkoolide seadus, 07.05.1920. – Riigi Teataja 1920, nr. 75/76, lk. 593.

¹¹ Siseministri määrus isikutunnistuste paranduste kohta, 30.03.1921. – Riigi Teataja 1921, nr. 22, lk. 137.

¹² Riigikogu üldkomisjoni rahvuse muutmise seaduse alamkomisjoni protokoll nr. 5. – RA, ERA.80.3.824, l. 13.

¹³ Riigikohtu fondis (RA, ERA.1356) leidub 38 toimikut rahvuse muutmise seaduse seotud kaebuste kohta, neist kaks toimikut puudutavad üht isikut, seega kokku pöördus kohtusse 37 inimest.

¹⁴ Riigikohtu otsus, 20.12.1927. – RA, ERA.1356.2.602, l. 15–16.

¹⁵ Väidetavalt olla just Hünersoni aegadel siseminister alguse saanud rahvusemärgete muutmise üle otsuste tegemisega venitamine. Vrd. Stackelberg Schillingile, 07.01.1929. – RA, EAA.3245.1.369.

¹⁶ Rahvuse muutmise seaduse eelnõu seletuskirjaga. – RA, ERA.80.3.824, l. 6–7.

¹⁷ Rahvuse muutmise seaduse eelnõu menetlemine Riigikogu üldkomisjonis, 08.11.1928–19.12.1929. – RA, ERA.80.3.824, l. 8–13.

piirangud rahvuse määratlemise küsimuses. Novembris 1934 hakkas Eestis kehtima riigivanema dekreedina antud seadus, mis sätestas uued rahvuse määramise alused. Selle järgi loeti reeglina eestlasteks kõik, kes ise või kelle esivanemad olid olnud vallakogukondade hingekirjas. Need, kes olid omandanud Eesti kodakondsuse oma eesti päritolule viidates, loeti samuti automaatselt eestlasteks, olenemata sellest, kuidas nad ennast pärast kodakondsuse saamist olid määratlenud. Segaperede lapsed loeti eestlasteks, kui isa oli eestlane, vastupidisel juhul pidi laste rahvuse määramine toimuma kokkuleppe alusel. Kodanikud, kes olid ennast juba eestlasena määratlenud, ei saanud enam oma rahvust muuta. Vastupidiseid juhtumeid dekreet ei reguleerinud, mistõttu jäi endiselt võimalikuks vähemusrahvusest loobumine ja eestlaseks saamine. Samas sätestati seegi, et kõik Eesti kodanikud, kes dekreeidi kehtima hakkamise ajal on mõne vähemusrahvuse kultuuroromavalitsuse rahvusnimekirjas, kuuluvad automaatselt sellesse vähemusrahvusse.¹⁸ Nii jäi veel enne dekreeidi kehtima hakkamist teoreetiline võimalus kultuuroromavalitsuse liikmeks astudes rahvust vahetada, mida kohati ka ära kasutada püüti. Kultuuroromavalitsuse nimekirjade täiendused vajasisid aga siseministeeriumi heakskiitu, mida ei pruukinud kahtluste korral tulla.¹⁹

Eesti poliitikud soovisid eestluse kaitsmisega veelgi kaugemale minna. Nimelt esitas välisminister Karl Selter 1939. aasta mais siseminister Richard Veermale eelnõu rahvuse kuuluvuse aluste määramise seaduse muutmiseks, mille järgi tuli piirata segaabelust sündinud laste rahvuse määramist juhul, kui ema on eesti rahvusest. Sel puhul tõi Selter positiivseks eeskujuks Läti, kus ühe vanema läti rahvusesse kuulumisel pidi läti rahvusest olema ka nende laps.²⁰ Teadmata põhjustel Eestis siiski seaduse muutmise teed ei mindud, mistõttu tuli segaperedel, kus ema oli eesti rahvusest, ikkagi lapse rahvuse osas tulevikuski kokkuleppele jõuda. Pool aastat hiljem langes vajadus sellise muudatuse järele nagunii peaaegu täielikult ära.

Ent samal ajal, kui poliitikud lähtusid oma tegevuses justkui jätkuva saksastumise peatamise eesmärgist, näitavad arvud, et tegelikult oli sakslaste osakaal Eesti rahvastikus pidevas languses, mis ei viita kuidagi sellele, nagu oleks nad eestlaste seast „värsket verd“ juurde saanud. Esimese maailmasõja ajal ja järel toimunud väljaränne vähendas saksa rahvusgrupi suurus järsult ja drastiliselt, ent langus jätkus ka edaspidi. Kui 1922. aasta rahvaloenduse järgi elas Eestis 18 319 saksa rahvusest isikut, kes moodustasid kogurahvastikust 1,7%, siis 1934. aasta rahvaloenduse järgi oli neid 16 346 (1,5%). Vahetult sakslaste ümberasumise eelseks ajaks oli sakslaste arvukus veelgi vähenenud, siis olevat olnud neid ligikaudu 14 000. Üheks rahvusgrupi vähenemise põhjuseks on nimetatud segaabelude võrdlemisi suurt hulka, mis soodustanud hoopis sakslaste assimileerumist eestlaste sekka.²¹

„Kadakasakslaste“ kujutamise ajakirjanduses

„Kadakasaksluse“ mõiste oli ajakirjanduses pidevalt ja erinevates seostes esil üldjuhul negatiivse konnotatsiooniga. Selle mõiste ümber koondusid mitmesugused avalikkuses levinud

¹⁸ Rahvuse kuuluvuse aluste määramise seadus, 29.10.1934. – Riigi Teataja 1934, nr. 93, lk. 1618.

¹⁹ Vrd. Siseministeerium ja kadakad. – Postimees, 13.11.1934, lk. 1.

²⁰ Karl Selter Richard Veermaale, 23.05.1939. – RA, ERA.14.17.39. Selter pidas silmas eelkõige Läti rahvaloenduste korraldust. Seesugust rahvuse määramise aluste seadust nagu Eestis Lätis ei olnud ja segaperesid puudutas eelkõige rahvahariduse seadus, mille järgi ühe lätlasest abikaasaga perede lapsed pidid käima läti keelsetes koolides. Seda seadust mainis oma kirjas muu hulgas ka Selter. Vrd. I. Feldmanis. Die innenpolitische Entwicklung Lettlands und die deutschbaltische Minderheit 1918–1940. – B. Meissner, D. A. Loeber, D. Henning (Hrsg.). Die Deutsche Volksgruppe in Lettland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-lettischen Verhältnisses. Hamburg: Bibliotheca Baltica, 2000, lk. 65.

²¹ 1922. a. üldrahvalugemise andmed, lk. 31; Rahvastiku koostis ja korteriolud, lk. 47; K. Laurits. Saksa kultuuroromavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940. Monograafia ja allikad, Tallinn: Rahvusarhiiv, 2008, lk. 27; J. Kivimäe. Raske lahkumine: Baltisakslaste ümberasumine eestlaste rahvuslikus vaatevinklis. – Looming 1989, nr. 9, lk. 1243.

Ajaloes Esmaspäev 18. novembril 1939 ilmunud pilkav karikatuur nende „eestlaste“ kohta, kes *Umsiedlung*’i käigus koos sakslastega lahkusid. Karikatuuri autor: Gori

skandaalset Tartu koolidirektorit Alfred Grassi, kes, olles küll eesti päritolu, oli teadaolevalt juba vähemalt teist põlve saksastunud.²³

Vastuoluliseks kujuneski teemakäsitus seoses küsimusega, kas „kadasakslased“ on ainult need, kes üritavad sakslastena näida, või ka mitmendat põlve sakslaste sekka assimileerunud inimesed. Kuigi tüüpilisena peeti silmas neid, kes polnud justkui ei üks ega teine, siis asjaolu, et rahvuse määramisel peeti sageli primaarseks päritolu, lasi aeg-ajalt esineda ka arvamused, et eestlastest esivanematega isikuid tuleks samuti pidada „kadasakateks“, kui nad ise ennast eestlasteks ei tunnista.²⁴ Eriti ilmekalt tuli see hoiak välja ümberasumise ajal 1939. aastal, kui teiste seas lahkus Eestist näiteks Johann Voldemar Jannseni lapselaps Rudolf Jannsen.²⁵

Üldiselt oli „kadasakslase“ koondportree laialivalgud ja iseloomustavad tunnused tihti omavahel vastuolus. Ilmunud tekstides käsitletud teemadest ja väljendatud hoiakutest ei moodustu terviklikku kontseptsiooni, mille peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et tekstide autorid ja

halvustavad hoiakud „ümberrahvastunute“ või nende inimeste suhtes, kelle puhul polnud üheselt selge, millisest rahvusest nad olid. Eesti iseseisvumise ajaks oli „kadasakslase“ mõiste tähendus kunagisega võrreldes mõneti laienenud ja enam ei tähistatud sellega ainult nn. poolsakslasi, kes täielikult assimileerumata olid osaliselt omaks võtnud sakslaste eluviisi.

Aeg-ajalt tehti ajakirjanduses katseid „kadasakslase“ mõistet defineerida, ehkki üldjuhul sõna tähendusele omaette tähelepanu ei pööratud. Üks reljeefsemad ja ehk ka tabavamad definitsioonid, mis andis muidu iseenesestmõistetavale mõistekasutusele mingigi sõnastuse, ilmus 1924. aastal ajalehes Postimees: „Kadakat ehk kadasaksa võiksime defineerida kui sakslase aseainet – *ersatz*-sakslast, s. o. kui niisugust eestlast, kes rumaluse või ainelise kasu pärast oma rahvuse maha salgab, sellega ennast oma loomulikust rahvuslikust tagapõhjast lahti ütleb ja igaviisi katsub Saksa rahvuse mantlit enesele selga tõmmata. Et aga inimesel raske on looduse poolt kaasa antud põhijoontest täiesti lahti lüüa, siis jääb kadak kahe rahvuse vahele rippuma ja peaks olema õieti ühte viisi vastik mõlemale poolele rahvuslikult mõtlevale kodanikkudele – nii eestlastele kui sakslastele.“²² Pealtnäha universaalsusele pretendeerinud definitsioon oli aga *ad hoc* printsiibil käiku lastud, et kirjeldada

²² J. Lang. Meie kadaklusest. – Postimees, 11.09.1924, lk. 2.

²³ Alfred Grass oli võtnud oma saksakeelsesse erakooli õppima väidetavalt seadusevastaselt ka eestlastest lapsi. Selle skandaali kohta vt. lähemalt: T. Tark, O. Liivik. Nationalismus und die „Wacholderdeutschen“, lk. 144–145.

²⁴ Nt. Teadja. Kiri Raplast. – Vaba Maa, 13.01.1923, lk. 5; Neist, kes oma vanemaid ei austa. – Sakala, 27.08.1925, lk. 2.

²⁵ Nt. Lahkujate keskel Eesti tegelaste järeltulijaid. – Maa Hääl, 30.10.1939, lk. 6; Vaatleja. Piinlik mõelda. – Uus Eesti, 09.11.1939, lk. 4.

Illustratsioon ajalehes Esmaspäev 2. detsembril 1929 ilmunud loole, mis käsitles “eestlaste” püüeid muuta oma isikutunnistuse rahvusmärke “sakslaseks”. Karikatuuri autor: Verny

nende motiivid kirjutamisel olid erinevad. Ühisosaks võib sellegipoolest pidada arusaama, et kadakasakslane on eestlane või eesti päritolu isik, kes ühel või teisel moel sakslasena püüab käituda. Erinevused tekstides seisnesid peamiselt selles, mida sakslaslikuks käitumiseks peeti. Levinumad tunnused, mida peeti kadaklusele omaseks, olid ajakirjanduse põhjal üldjoontes järgmised: saksa keele kasutus (eriti eestlastel omavahel), saksa seltskonna eelistamine, laste panemine saksa kooli ja lasteaeda, rahvuslikult oluliseks peetud nähtuste ignoreerimine (nt. jätta riigipühadel lipp välja panemata), kõige eesti kultuurile omase vältimine, välismaise toodangu eelistamine, enda formaalse rahvusmääratluse (korduv) muutmine, eesti keele (demonstratiivselt) vigaselt või norme eiravalt kasutamine, valimistel baltisaksa erakonna poolt hääletamine jne.

Iseloomulik oli, et „kadakasakslasi“ peeti oma rahvuse äraandjateks ja reetjateks. Nagu varasemas artiklis näidatud, ei pruukinud see alati selgesõnaliselt tekstidest ilmned, ent kaudselt on see järjepidevalt esil ning leidub ka tekste, milles ongi ühemõtteliselt samastatud „kadakasakslased“ „äraandjate“ ja „reeturitega“.²⁶ Väga tüüpiline on kirjeldatavate isikute oma rahvuse ja esivanemate mahasalvajateks nimetamine. Reetmise küsimusega omakorda haakub „kadakasakslaste“ kujutamine võimaliku julgeolekuohuna. Iseseisvuse alguskümnendil „kadakatest“ kui riiklikku julgeolekut ohustavast elemendist üldjuhul otsesõnu ei räägitud. Mõnel puhul paistab siiski, et mingil määral ohtlikeks peeti inimesi, kelle maailmavaade ja kuuluvus ei olnud piisavalt selge.²⁷ Teisal mindi kaugemale ja arvati, et „kadakasakslastele“ on iseloomulik riigivastane meelsus, mille väljanäitamisel olevat nad ka väga aktiivsed.²⁸

Reetmise ja julgeolekuküsimuste kõrval oli hoopis tavapärasem „kadakasakslaste“ kujutamine tõusiklike, orjameelsete ja naeruväärsetena.²⁹ Kohati võtsid kirjeldused lausa karika tuursed mõõtmed ja korduvalt figureerisid „kadakasakslased“ ka karikatuuridel.³⁰ Ajalehtedes leidub detailseid ja kohati groteskseid kirjeldusi „kadakasakslaste“ välimuse, eluviisi ja

²⁶ Vt. lähemalt: T. Tark, O. Liivik. Nationalismus und die „Wacholderdeutschen“, lk. 136.

²⁷ Nt. „Lääne front“ väärib suuremat tähelepanu. – Postimees, 20.08.1925, lk. 2.

²⁸ Nt. Lector Novus. Ajalehti lugedes. – Postimees, 24.08.1924, lk. 4; Skandaalsed lood Jõhvi ühiskümnaasiumis. – Virulane, 13.03.1928, lk. 1.

²⁹ Nt. Nad ihkavad võõraid sulgi. – Esmaspäev, 02.12.1929, lk. 3; Kustas. Soov uuele aastale. – Vaba Maa, 02.01.1930, lk. 2; A. Sinisalu. Pealinna kiri. – Herold, 28.08.1932, lk. 6.

³⁰ Nt. Saksa pastorid ja kadakad. – Vaba Maa, 12.06.1921, lk. 1; Kevadel. – Vaba Maa, 29.03.1925, lk. 5; Selgus. – Esmaspäev, 18.11.1939, lk. 7.

käitumise kohta. Näiteks leidis üks kirjutaja, et ühe tüüpilise „kadaka“ tunnusjooneks olla hundikoera omamine: „kalliste okupatsiooniaegade meeletuletus ja liigutav mälestus kadunud Preisi leitnantidest; veel jõukamal on neid loomakesi kaks, nimeks „Lore“ ja „Dore“. Need siis ühes vanapreilide mustade „spitsi“-koertega panevad ööseti sarnaseid öiseid melanhoolseid ja sõnulseletamatuid lõugamisi toime, et ära mõtlegi unerahu peale.“³¹

Defineerimiskatsete ebaühtlus ja kirjelduste laialivalgumus näitavad, et ühtset ja üheselt mõistetavat arusaama, kes on ja kes pole „kadakasakslased“, ühiskonnas ei leidunud. Selle mõiste alla võidi mahutada nii mitmendat põlve sakslaste sekka assimileerunud eestlased, kelle puhul arvati teadvat nende eesti päritolu; kõik, kes tihedalt sakslastega läbi käisid; aga needki, kes lihtsalt elasid oma elu teisiti, kui see kirjutaja vaadete järgi õige oli.

„Kadakasaksluse“ mõiste kasutuskontekstid

Omaette küsimus on, kus või millistes valdkondades nähti „kadaklust“ enim esinevat. Mõiste kasutuskontekstid annavad aimu, milliste ühiskondlike probleemide või kirjutajate (osaliselt) varjatud eesmärkidega „kadakasakslusest“ rääkimine seostus. Kuigi laias laastus nähti „kadakasakslust“ esinevat kõikvõimalikes eluvaldkondades ja üle terve Eesti, pole mõtet siinkohal tervet diapasooni esitada, vaid peatuda laiemat kõlapinda leidnud nähtustel, millega „kadakasakslust“ seostati.

Üks levinumaid teemasid, mis ajakirjandusest korduvalt ja järjepidevalt läbi käis, oli eesti laste õppimine vähemusrahvuste koolides, eelkõige saksakeelsetes. Poleemika lähtekohaks oli seaduses fikseeritud põhimõte, et kõik lapsed peavad võimaluse korral käima emakeelses koolis. Samas nägi seadus ette ka erandeid ja lapsevanemad ei olnud alati huvitatud „emakeelsest“ koolist, seda enam, et emakeelne tähendas rahvuskeelset, aga rahvus oli seaduse silmis see, mis kirjas isikutunnistusel, mitte see, kelleks inimene ise ennast pidas. Nõnda oli n.-ö. mitte-emakeelses koolis õppimine suhteliselt levinud nähtus ja ajakirjandusel oli, mille üle polemiseerida.³² Mõistagi ei läinud ajakirjanikele eriti korda see, millistes koolides õpivad vähemusrahvuste esindajad, põhiteema oli järjepidevalt see, kus õpivad need lapsed, keda arvati olevat eestlased.

Ajakirjanduses käsitleti päris palju ka küsimust, miks lapsevanemad eelistavad saksakeelseid koole. Üks välja toodud põhjusi, mis oli muuseas ka reaalsusega suhteliselt hästi kooskõlas, oli saksakeelsete koolide arvatavalt parem haridustase. Ilmselt oli see arusaam nii üldtunnustatud, et isegi saksakeelseid koole eelistanud inimeste kritiseerimisel ei püütudki ajakirjanduses koolide tasemeerinevust tihti ümber lükata, vaid rõhutati pigem vajadust riigikeelsete koolide arendamiseks, mida aga muukeelsete koolide eelistamine takistavat.³³ Saksakeelsete koolide eelistamine olevat riigi raha raiskamine. Nimelt pidi riik ülal pidama vähemusrahvuste koole, aga saksakeelsetes oli väidetavalt suurem osa õpilasi hoopis eesti päritolu. Seetõttu jäänud ka vähem raha eestikeelse hariduse arendamiseks. Mõnel juhul võib tekstidest välja lugeda lootuse, et kui saksa koolides eesti päritolu õpilasi ei käiks, oleks need võimalik sakslaste vähesuse tõttu välja suretada ja üle jääv raha suunata riigikeelsete koolide arendamisse.³⁴

Kindlasti ei saanud ajakirjanduse silmis kooli valik olla vanemate endi otsus, ning kohati püüti sellele hoiakule ka ratsionaalseid põhjendusi leida. Peamine motiiv oli mõistagi see, et

³¹ Nikodemus. Suvitusest Pärnus. 2. – Päevaleht, 26.07.1923, lk. 4.

³² Nt. Tallinna kadakad kärisevad. – Vaba Maa, 25.09.1919, lk. 3; Haapsalu teated. – Kaja, 09.12.1920, lk. 6; Kadakate kontroll. – Vaba Maa, 01.07.1926, lk. 9.

³³ Nt. J. Lang. Meie Kadaklusest. – Postimees, 11.09.1924, lk. 2; Kas kiriku läbi kadaklust külvamas? – Virulane, 24.01.1925, lk. 1.

³⁴ Nt. A. J. Vähemusrahvuste koolid ei tohi eesõigustatud seisukorras olla. – Postimees, 05.09.1926, lk. 2; Võru kadakluse kants – saksa algkool. – Võru Teataja, 20.04.1933, lk. 3.

saksakeelsetes koolides toimuvat eesti laste teadlik ümberrahvastamine.³⁵ Et sakslaste arv oli Eestis vähenemas, andis sellele veendumusele kohati kaalu juurdegi – sakslaste organisatsioonid eesotsas kulturomavalitsusega püüdvat sel moel tagada oma rahvuse püsijäämise.³⁶ Pidades silmas, et suur hulk isikutunnistustel rahvumärke muutmise juhtumeid oli otseselt seotud kulturomavalitsusega ja kulturomavalitsus aitas inimesi sageli nii taotluse esitamisel kui vajaduse korral ka kohtusse pöördumisel, ei olnud eespool kirjeldatud kahtlused kindlasti ülemäära paranoilised. Samas pälvisid rahvumärgete muutmise ja kulturomavalitsuse seosed ajakirjanduses miskipärast vaid tagasihoidlikku tähelepanu.³⁷

Kooli küsimus haakus tihedalt segaperede problemaatikaga. Ka neid oli võimalik „kadakasaksluses“ süüdistada. Nimelt levis järjepidevalt veendumus, et segapered valivad lastele kooli vähemusrahvusest vanema rahvuse järgi ja üldse kasvatavad nad lapsi vähemusrahvuse vaimus.³⁸ Kui ajakirjanduses toodi välja vähemusrahvuste koolides õppivate väidetavate eestlaste nimed, siis olid seesuguste nimekirjade peamiseks sihtmärgiks just nimelt segapered.³⁹ Kohati jääb mulje, et segaperesid ja nende valikuid peeti isegi ohtlikumaks nende „puhaste“ eestlaste omadest, kes eelistasid saksakeelseid koole vaid parema hariduse pärast, samal ajal kui eelkõige just segaperede kaudu toimunud jätkuv eestlaste ümberrahvastamine.

Saksakeelsete koolide kõrval oli ajakirjanduse silmis üks enam levinud „kadakluse“ kantse kirik. Selle taustaks olid läbi terve iseseisvusperioodi väldanud Eesti luterliku kiriku sisesed vastuolud eestlaste ja sakslaste vahel. Viimased teenisid pastoritena endiselt mitmeid eesti kogudusi, mis tekitas rohkelt konflikte. Eesti kirikuringkondades leiti ühelt poolt, et saksa mõju eesti kirikuelule on jätkuvalt liiga suur. Teiselt poolt toetasid aga mitmed vanema põlvkonna eestlastest pastorid saksa vaimulike ametis jätkamist, mis andiski aluse „kadakluses“ süüdistamiseks.⁴⁰ Üldiselt jääb tekstide põhjal mulje, et „kadakasakslased“ aitavat saksa vaimulikel endiselt kirikuringkondades juhtpositsioonil olla, samal ajal toetavat aga saksakeelsete koguduste olemasolu ja saksakeelsete jumalateenistuste pidamine omakorda „kadakluse“ levikut.⁴¹ Kirikuringkondades levinud pingeid ilmestab näiteks Ambla kirikuõpetaja Johannes Theodor Willbergiga seotud mõneti segane juhtum. 1931. aasta sügisel oli ta väidetavalt osalenud ühiskonnas suurt pahameelt põhjustanud saksakeelse Lutheri Eraakadeemia⁴² avamisel, mille järel püüti teda ametist tagandada, ehkki õigupoolest oli ta selleks ajaks juba emeriteerunud ja jätkas pastori asetäitjana. Seejuures tuli keegi pseudonüümi „Rändur vilistab“ kasutanud isik välja ka vastulausetega Willbergi suunas tehtud kriitikale. Peatumata siinkohal sellel, mil määral kohalik kogudus Willbergi toetas või vaenas, on märkimisväärne, et nii tema vastased kui ka toetajad esitasid vastastikku süüdistusi „kadakluses“.⁴³

³⁵ Nt. Saksa koolid – puht ümberrahvastamise asutused. – Päevaleht, 04.05.1934, lk. 3.

³⁶ Nt. Võltsitakse rahvuslikku kuuluvust. Saksa koolid elatavad endid eestlaste arvel. – Postimees, 21.04.1933, lk. 4; Rahvuse salgajate häbipost. – Vaba Sõna, 06.01.1934, lk. 7; „Kadakad“ kasutavad juhust. – Postimees, 11.11.1934, lk. 1.

³⁷ Nt. „Kadakad“ ja „pajuvenelased“. – Esmaspäev, 06.02.1928, lk. 1.

³⁸ Ajalehti lugedes. – Postimees, 24.08.1924, lk. 4; H. Kepp. Üks tõsine mõttevahetus. – Võitlus, 16.07.1932, lk. 5.

³⁹ Nt. Eestisoost muulased. – Tallinna Post, 10.12.1933, lk. 1; Eestlased võõras koolis. – Maa Hääl, 06.01.1934, lk. 4; Rahvuse salgajate häbipost. – Vaba Sõna, 06.01.1934, lk. 7; Kui kardetav on kadaklus. – Uudislett, 12.03.1935, lk. 4.

⁴⁰ Vrd. M. Ketola. The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 2000; T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja Võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo, 2001, lk. 110.

⁴¹ Nt. Kas kiriku läbi kadaklust külvamas? – Virulane, 24.01.1925, lk. 1; Vastseliinas puudub õpetaja. – Võru Teataja, 29.10.1927, lk. 2; Kui kaugele? Balti sakslus alustanud pealetungi. – Nool, 26.09.1931, lk. 2.

⁴² Lutheri Eraakadeemia kohta vt. M. Ketola. The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, lk. 215–272.

⁴³ Nt. Saksameelne pastor Amblas. – Maaleht, 03.11.1931, lk. 7; Rändur vilistab. Järjekordne sõjakäik Ambla pastori vastu. – Järva Teataja, 27.10.1931, lk. 4; Rändur vilistab. Ambla pastori kaitseks. – Järva Teataja, 10.12.1931, lk. 4.

Kirikuringkondades toimuvaga sarnaseid juhtumeid tuli ette ka seltsitegevuse kontekstis. Eriti jäi ette tuletõrjeühingute siseelu.⁴⁴ Näiteks kirjutas ajaleht Vaba Maa 1935. aasta veebruaris, kuidas Lihula „lõmitab võõraste“ ees sellega, et kohaliku tuletõrjeühingu esimeheks valiti Eduard Fabricius, kes olnud agar okupatsiooniaegne tegelane.⁴⁵ Mõni aasta hiljem ilmus Ühistegelistes Uudistes arvatavasti kohalike ühistegelaste kirjutatud juubeliõnnitlus 70-aastaseks saanud Fabriciusele. Selles toodi välja, et tuletõrjeühingu arendamist võiks pidada Fabriciuse elutööks ning üldse võtnud ta igasugusest seltskonnatööst agaralt osa ja olnud ka mitmes seltsis juhtival kohal.⁴⁶ Selliste juhtumite taustal pole kõikvõimalike ajakirjanduses kirjeldatud vastuolude puhul alati üheselt selge, mil määral olid need tõepoolest kohtadel n.-ö. rohujuuretasandil tekkinud ja mil määral kunstlikult ülepaistatud mull, mille tekkes oli kohalike roll võrdlemisi väike.

Üldiselt peetigi „kadakasakslust“ sageli omasemaks väikelinnadele ja maapiirkondadele.⁴⁷ Eriti iseloomulikud on kuurortlinnades suvitanud inimeste tähelepanekud, mida ajakirjandusega jagati.⁴⁸ Ent suvituslinnade kõrval heideti „kadaklust“ ette ka paljudele teistele asulatele üle Eesti, korduvalt näiteks Lihulale, Paidele ja Rakverele.⁴⁹ Neist lugudest vaatavad sageli vastu sissesõitnute hindavad pilgud ja oluliselt harvem kohalike endi hoiakud oma kodukoha kohta. Selliseid arvustavaid kirjutisi ilmuski eriti intensiivselt suveperioodil, kui linnainimesed suvituslinnadesse ja maale sõitsid. Kõigist tuvastatud „kadaklusest“ kõnelenud lugudest moodustavad sellised maapiirkondi „kadaklikena“ kirjeldavad lood väga arvuka osa, mistõttu nende kõrval torkavad üliharvade eranditena silma lood, milles just linnu vastandatakse maale kui „kadakluse“ pesasid.⁵⁰

„Kadakluse“ teema tuli mitut puhku esile ka keelekasutust puudutavates kirjutistes. Osaliselt haakus see väikelinnade „kadaklikkusega“, kuna just seal olevat keeruline riigikeeles suhelda ja tänavatel kuulvat ainult võõrkeeli.⁵¹ Lisaks oli „kadaklus“ keele küsimustega veel mitmel moel seotud. Kirjutiste hulgas leidis esmalt selliseid, milles otsesõnu kurdeti, et avalikes kohtades kuuleb rohkem saksa kui eesti keelt, kusjuures saksa keelt rääkivat ka teadaolevalt eestlased omavahel, mis olla eriti ilmne „kadakluse“ tunnus.⁵² Nii on üks autor kirjeldanud oma elamust kunstinäituselt: „Kolm neist daamest olid päris tõupuhtad eestlased ja seltskonnaski keskmiselt tuntud, neljas aga, seda ma ei tunnud. Vaatamisejärjega daamidele lähemale jõudes, kuulen, räägivad omavahel – saksa keelt. Arvan, küllap see üks siis on sakslane ja tema pärast nii. Veidi hiljem see grupp läks pooleks. Aga mõlemad pooled rääkisid ikka endiselt edasi saksa keeles, ka see pool, kuhu jäid kaks päris tõupuhtast eestlast.“⁵³ Ka ei saavat riigiasutustes, rääkimata eraäridest, eesti keelega hakkama.⁵⁴ Nende kõrval, kes üldse

⁴⁴ Nt. Väikelinnad – kadakluse kants. – Uudisleht, 07.12.1929, lk. 4; Tuletõrjajad teelahkmel. – Herold, 19.06.1932, lk. 6.

⁴⁵ Siseriigist. – Vaba Maa, 5.02.1935, lk. 6. Okupatsiooniaegsete tegelaste all peeti silmas neid inimesi, kes olid 1918. aastal teinud koostööd Saksa okupatsioonivõimudega.

⁴⁶ E. Fabricius 70-aastane. – Ühistegelised Uudised, 25.11.1938, lk. 6.

⁴⁷ Hea ülevaade nt. Väikelinnad – kadakluse kants. – Uudisleht, 07.12.1929, lk. 4.

⁴⁸ Nt. N. Haapsalu kiri. – Postimees, 25.07.1924, lk. 2; P. Pähkel. Suvitaja-maamehe kiri Kuresaarest. – Kaja, 24.07.1926, lk. 6; A-r. Vaatlusi ja mõtteid. – Kaja, 29.07.1935, lk. 2.

⁴⁹ Nt. Mõnda Paidest ja kadaklusest. – Järvamaa, 23.01.1925, lk. 2; Lihulast ei kao kadaklus. – Vaba Maa, 08.02.1937, lk. 7; „Isa eestlane, ema venelane, poeg sakslane“. – Maa Hääl, 09.10.1933, lk. 8.

⁵⁰ Vrd. nt. Rahvuslikke aluseid otsimas. – Vaba Maa, 29.11.1934, lk. 7; Nipet-näpet päälinnast. – Sakala Pühapäev, 29.05.1937, lk. 1.

⁵¹ Nt. Vox populi. Saarlattel võersil. – Ühistegelised Uudised, 09.11.1923, lk. 2; Roheline Haapsalu – Postimees, 11.08.1925, lk. 4; A-r. Vaatlusi ja mõtteid. – Kaja, 29.07.1935, lk. 2.

⁵² Nt. Kadakluse vaim kaitseliidust välja. – Uudisleht, 26.01.1934, lk. 2; Väike-Maarjast. – Virumaa Teataja, 02.08.1935, lk. 1; Nipet-näpet päälinnast. – Sakala Pühapäev, 29.05.1937, lk. 1.

⁵³ Sen-Sen. Pipraveski. – Uudisleht, 03.06.1937, lk. 2.

⁵⁴ Missugune peab olema äriteenija? – Vaba Sõna, 15.11.1934, lk. 5; O. L. Tarvilik puhastustöö peatolliametis. – Päevaleht, 10.06.1925, lk. 3; Kadakluse väljarookimine juurtega. – Virulane, 01.04.1933, lk. 1; Kadaklus süveneb! – Postimees, 14.08.1934, lk. 5.

eesti keelt kõnelemast keeldusid, leidus muidugi ka niisuguseid „kadakaid“, kes teadlikult eesti keelt vigaselt rääkisid.⁵⁵ Seejuures tasub välja tuua asjaolu, et ka saksa keelt kõnelnud „kadakad“ vigaselt.⁵⁶ Korduvalt rakendati „kadakluse“ mõiste ka keelepurismi teenistusse.⁵⁷

Lisaks eespool käsitletud kirikuringkondades ja kohalikus seltsitegevuses sakslastega koostöö tegemisele võis „kadakluse“ süüdistustele aluse anda ka poliitiline toetus sakslastele. Nimelt sildistasid ajalehed ja sageli eriti selgelt erakondade häälekandjad kõiki Saksa-Balti Erakonna poolt hääletanud eestlasi „kadakateks“ ja eelkõige kerkis teema esile mõistagi valimiste ajal. Nimelt võis juhtuda, et mõnes piirkonnas sai Saksa-Balti Erakond rohkem hääli, kui oli sealsete hääleõiguslike sakslaste hulk. Seega pidid üleliigsed hääled pärinema „kadakasakslastelt“.⁵⁸ Kohalikes omavalitsustes võis aga „kadakluse“ süüdistusteks alust anda igasugune koostöö- või kompromissivalmidus omavalitsusasutuste sakslastest liikmetega.⁵⁹

Eriti sagedaseks muutus „kadaklusest“ rääkimine poliitilises kontekstis 1930. aastate alguses seoses natsionaalsotsialistide võimule pääsemisega Saksamaal ja vabadussõjalaste liikumise populaarsusega Eestis. Leidub mitmeid kirjeldusi selle kohta, kuidas „kadakasakslased“ olevat suuremad hitlerlased kui päris sakslased.⁶⁰ Väga mugav oli seejuures süüdistada „kadakluses“ vabadussõjalasi. Mitmed neist olid nimelt segaabieludes, samuti eelistasid nad tihti oma lapsi saksakeelsetesse koolidesse saata. Nii olid vabadussõjalased oma peredes väidetavalt valitseva „kadakliku“ vaimu tõttu ajakirjandusele ja poliitilistele vastastele sagedaseks sihtmärkiks.⁶¹ Ent samal ajal rääkisid ka vabadussõjalased ise oma häälekandjas aegajalt „kadaklusest“, mis ühiskonnas levisid.⁶²

Täiesti uued mõõtmel võttis „kadakluse“ teema avalikkuses pärast Konstantin Pätsi riigipööret 1934. aastal. Võrreldes 1920. aastatega hakati üha rohkem rõhutama vajadust „kadaklusega“ aktiivselt võidelda, seni oli säärane võitluslik toon pigem erandlik. Seoses massiivse nime eestistamise kampaaniaga 1930. aastate teisel poolel hakati üha enam „kadakluses“ süüdistama ka neid, kes oma saksapärasest nime eesti nime vastu ei vahetanud. Autoritaarsel ajajärgul hakkasid toimuma ka nn. seltskondlikud kohtud „kadaklike“ inimeste üle ja nime muutmata jätmise oli üks levinud põhjusi kellegi „kohtu alla“ andmiseks.⁶³ Kuna ajakirjandus oli nüüd riigi kontrolli all, sai säärane leheveergudel käiv aktiivne võitlus „kadaklusega“ toimuda ainult propagandatalituse eestvõttel ja heakskiidul, seda enam, et teema tõsteti esile ka mitmetes propagandakõnedes.⁶⁴

⁵⁵ Nt. Pärnus räägitakse... – Uudisleht, 28.07.1933, lk. 6; Maadlus kadaklusega Rakveres. – Uudisleht, 20.02.1937, lk. 5.

⁵⁶ Nt. Haapsalu teated. – Kaja, 09.12.1920, lk. 3; Nikodemus. Suvitusest Pärnus. – Päevaleht, 26.07.1923, lk. 4; O. L. Tärvilik puhastustöö peatolliametis. – Päevaleht, 10.06.1925, lk. 3.

⁵⁷ Nt. J. Aavik. Keelelisi märkusi. – Postimees, 20.07.1930, lk. 5; Üks tähtis teatritehnika külg. – Vaba Sõna, 03.06.1934, lk. 6; Kas eesti keeles puudub tulevikuvorm? – Uus Eesti, 12.10.1935, lk. 9.

⁵⁸ Nt. Kodumaalt. – Sotsialdemokraat, 12.04.1919, lk. 3; Viljandi valimised. – Tallinna Teataja, 31.05.1919, lk. 3; Valimiste tagajärgist. – Postimees, 01.12.1920, lk. 1; Mõnda Paidest ja kadaklusest. – Järvamaa, 23.01.1925, lk. 2.

⁵⁹ Nt. Rahvaerakonna ja sakslaste blokk Rakveres. – Vaba Maa, 26.04.1923, lk. 6.

⁶⁰ Nt. „Drang nach Osten“. – Sakala, 01.04.1933, lk. 1; Sarja Siimu sirgeldusi. – Jutuleht, 16.09.1933, lk. 6; Kadakaid sigineb! – Tallinna Post, 12.11.1933, lk. 4.

⁶¹ Nt. „Vabadussõjalaste“ lapsed saksa koolides. – Postimees, 08.01.1934, lk. 2; Boris Neljandi lapsed sakslasteks. – Sakala, 14.06.1934, lk. 5.

⁶² Nt. H. Kepp. Üks tõsine mõttevahetus. – Võitlus, 16.07.1932, lk. 4–5; B. Linde. Eesti turismi käperdamine. – Võitlus, 29.06.1933, lk. 4; Eestlasel olgu julgust ka eestlase meele kõnelda. – Võitlus, 23.11.1933, lk. 4.

⁶³ Nt. Võimas rahvuspäev Järvamaal. – Kaja, 11.03.1935, lk. 3; Alutaguse noorte tööpöllult. – Virumaa Teataja, 11.11.1935, lk. 6; Seltskondlik kohus avaldas laimust. – Postimees, 04.05.1936, lk. 1; Võõrapäraste nimele kandjad seltskondliku laimuse alla. – Virumaa Teataja, 04.06.1937, lk. 5.

⁶⁴ Nt. Rahvamurd Viljandi raamatu-aasta aktusel. – Uus Eesti, 11.11.1935, lk. 10; Propagandajuhi kõnereis Saaremaal. – Uus Eesti, 16.12.1935, lk. 10; Eile oli 250 kodukultuuripidustust. – Postimees, 13.09.1937, lk. 3.

Väga hoogsalt levisid „kadakluse“ süüdistused ajalehtedes baltisakslaste ümberasumise ajal 1939. aasta sügisel.⁶⁵ Asus ju koos sakslastega ümber ka hulk neid inimesi, keda seni oli peetud eestlasteks. Ehkki siseministeriumis püüti eestlaste lahkumist takistada, see alati ei õnnestunud. Kui ümberasumise aluseks olnud rahvustõendite väljastamise korrektsust oli võimalik mingil määral kontrollida, siis kindlasti ei saanud keelata eestlastest pereliikmete äraminekut. Näiteks tekitas ajakirjanduses suurt pahameelt Haljala pastori Martin Nurme ümberasumine koos sakslasest abikaasaga. Nimelt olla ta ajalehtede andmetel esimene Eesti kodakondsusest lahkuja.⁶⁶ Ilmselt mõjus teade Nurme lahkumisest ja veel sellistel asjaoludel nii ootamatult, et ei taibatud isegi üles kaevata tema kahtlasevõitu tegevust 1918. aastal Saksa okupatsiooni päevil, mida mitmetele isikutele varasematel aastatel mitut puhku meelde oli tuletatud.⁶⁷ Nurme lahkumisest enamgi hämmingut ja pahameelt tekitas aga Paide kirikuõpetaja ja linnapea Gerhard Pärli, rahvuslasena tuntud isiku ja Isamaaliidu piirkonnaesimehe ümberasumine koos sakslasest abikaasaga.⁶⁸

Omaette teema lahkunud „kadakate“ kõrval oli Eestisse jäänud „kadakate“ küsimus. Selles seoses tõusis taas enim esile kirikuküsimus: ajakirjanduses hakati häalekalt nõudma saksakeelsete koguduste likvideerimist ja saksakeelsete jumalateenistuste pidamise lõpetamist, sest need olla nüüd jäänud peamiselt „kadaklike“ eestlaste jaoks.⁶⁹ Sellise nõudmisega avaldus saadeti koguni siseministrile. Saksa koguduste likvideerimisega olevat avalduse esitajate arvates võimalik „kadakaid“ taas eestluse võita.⁷⁰ Samas kõlas ka arvamusi, et kohale jäävate „kadakatega“ tuleb endiselt võidelda.⁷¹ Nagu väljendus ajakirjanik Eduard Vallaste, olla tegemist pahaloomulise kasvajaga rahva organismis, millest tuleks radikaalsete meetmetega vabaneda.⁷²

On omamoodi märgiline, et „kadakluse“ teema tõusis paradoksaalselt teravalt esile seoses ümberasumisega. Just nüüd hakati „kadakasakslastest“ väga selgelt rääkima kui ohust riigile ja rahvale, otsekui püüdes sellega varjata tegelikke väljastpoolt lähtuvaid ohte. Mil määral see ajakirjanduses ülepaistatud hüsteeria avalikkust laiemalt mõjutas, on aga omaette küsimus.

Kokkuvõte

„Kadakasaksluse“ mõiste kasutust näis läbi kogu sõdadevahelise perioodi saatvat vaikimisi eeldus, et kõik saavad aru, millest jutt. Ometi näitavad laialivalguvad kasutuskontekstid ning definitsioonide ebamäärasus ja vastandlikkus, et tegemist polnud kaugeltki üheselt mõistatava terminiga. Kõigile tuttavliku, aga samas selge tähenduseta mõistena oli seda võimalik täita kirjutajale parajasti sobiva ja vajamineva sisuga. Seega ei saa „kadakasaksluse“ mõiste kaardistamisega kindlasti teada ei seda, kui ulatuslik oli selle nimetusega tähistatud nähtus, ega sedagi, mida see täpselt toonases ühiskonnas endast kujutas.

⁶⁵ Vt. lähemalt: J. Kivimäe. Raske lahkumine. Baltisakslaste ümberasumine eestlaste rahvuslikus vaatevinklis. – Looming 1989, nr. 9, lk. 1242–1250.

⁶⁶ Nt. Eestist lahkus eile 460 sakslast. – Uus Eesti, 19.10.1939, lk. 2; Nii nad läksid. – Päevaleht, 19.10.1939, lk. 5; Lahkujate laevad ei saa täis. – Virumaa Teataja, 20.10.1939, lk. 5.

⁶⁷ Vrd. nt. Eestimeelsest tegelasest Saksamaale siirdumiseni. – Uudisleht, 22.10.1939, lk. 7. Martin Nurme varasema tegevuse kohta vt. lähemalt: M. Kuldkepp. Eestlased ja „eestlase vaenlased“. Survemeetmed baltisakslaste ja nende poolehoidjate vastu Eesti Vabadussõja ajal. – Rahvusarhiivi toimetised, 2019, nr. 3 (34), lk. 386–388.

⁶⁸ Jänkimees. Peatud mehed. – Uus Eesti, 20.10.1939, lk. 6; J. V[ellerind]. Sakslaste lahkumine. – ERK 1939, nr. 5, lk. 235.

⁶⁹ Nt. Kroonik. Südamlik hoolitsus saksa keele eest. – Päevaleht, 05.12.1939, lk. 4; P.V. Kadaklus on häbiks. – Uus Eesti, 04.01.1940, lk. 4; Võrulasi pahandavad saksakeelsed jutlused. – Uus Eesti, 13.01.1940, lk. 7.

⁷⁰ Sooviavaldus saksa koguduste likvideerimise kohta, 19.12.1939. – RA, ERA.14.2.726, l. 4.

⁷¹ Spektator. Kadaklus tõstab pead. – Uus Eesti, 02.01.1940, lk. 4.

⁷² E. Vallaste. Mure rahvuslikkuse pärast. – Rahvaleht, 05.01.1940, lk. 2.

Kirjeldused, mida ajakirjanduses esitati, ulatusid kummalisest ja naeruväärsest, aga samal ajal ohutust nähtusest kuni riikliku julgeolekuohuni. Tekstide sisust ja tonaalsusest on võimalik järeldada, et sageli tuginesid tekstide autorid isiklikele või kelleltki kuulnud üksikkogemustele ja eelarvamustele, mida sellegipoolest esitati üldistatud kujul. Nii võis ka ajalehtede lugejatel kergesti tekkida mulje, et „kadakasakslus“ – ükskõik mida selle mõiste all parajasti silmas ka peeti – on väga levinud nähtus. Samas esines ajakirjanduses piisavalt pluralismi, mis laskis kõlada ka neil häälte, mis ei olnud nõus mõne konkreetse isiku või rühma „kadaklikuks“ tembeldamisega. Üldised stambid, nii vastandlikud ja laialivalguvad kui need ka olid, püüsid aga visalt ja isegi tugevnesid aja jooksul.

Mõistekasutuse varieeruvus peegeldab oma vastuolulisusest hoolimata siiski edukalt mitmeid ühiskonnas parajasti aktuaalseid olnud probleeme, eksistentsiaalseid hirme, poliitilisi võitlusi, aga ühtlasi ka kirjutajate isiklikku maailmavaadet ja eelarvamusi. Jätakuvalt tajutud saksastumishirm oli seejuures enim levinud arusaam, mis järjepidevalt „kadaklusest“ kõikvõimalikel eri puhkudel ja eri vormides rääkima sundis. Läbi kumab hoiak, et saksastumise samas tempos jätkumine paneb ohtu nii eesti rahva kui ka riigi eksistentsi. Ehkki mingit massiivset saksastumist ei toimunud enam ammu, oli levinud ebaratsionaalset vaadet ühiskonnas toimuva suhtes väga lihtne rakendada näiteks kirjutajate isiklike motiivide või erakondade poliitiliste eesmärkide teenistusse.